

Heinrich Johann Lysius, *Mažasis katekizmas* / Parengė P. U. Dini, Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 284 p.

Artėja du žymūs jubiliejai: 450 m. nuo pirmosios žinomos lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo katekizmo – ir 400 m. nuo pirmosios žinomos lietuviškos knygos, išspausdintos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, – Mikalojaus Daukšos katekizmo, pasirodymo. Šiems jubiliejams pažymėti numatyta parengti ir išleisti nemaža senųjų lietuviškų tekstų, tarp jų ir naujus fototipinius tų katekizmų leidimus.

Neseniai pasirodė ir pirmoji kregždė – italų baitisto Pietro U. Dinio parengtas H. J. Lyzijaus (Lysius) 1719 m. lietuviško „Mážo Katgizmo“ rankraštis, saugomas Krokuvos Jogailos bibliotekoje. Čia tas rankraštis pokario metais atsirado iš Berlyne buvusios kultūros fondo bibliotekos (Staatsbibliothek Preussisches Kulturbesitz).

Leidinį sudaro trumpa pratarmė (p. 5–6), plaktokas trijų skyrelių įvadas („Lyzijaus mažojo katekizmo atsiradimas“, „Dabartinė rankraščio būklė“, „Rašyba ir kirčiavimas“, p. 8–18), Lyzijaus katekizmo rankraščio fotokopija (p. 21–146), šio katekizmo lietuviškosios dalies iššifruotas tekstas su komentarais (p. 149–204) ir to teksto žodžių indeksas (p. 205–282).

Pratarmėje rašoma apie rankraščio buvimo vietą Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, apie tai, kad buvę du jo egzemplioriai: vienas Berlyne, kitas Karaliaučiuje, bet pastarojo likimas dabar nežinomas. Pratarmėje taip pat cituojama K. Günterio straipsnio „Slavische Handschriften in Deutschland“¹ ištrauka, kurioje kalbama, kad Lyzijaus katekizmas buvęs ne tik išverstas, bet ir išspausdintas Karaliaučiuje 1719 m. Tačiau katekizmo spausdinimo problema čia plačiau nesvarstoma, tik prikišama lituanistams, kad į tą Günterio pastabą jie neatkreipę dėmesio.

Įvado pirmame skyrelyje trumpai apibūdinamos katekizmo atsiradimo aplinkybės, pateikiama Lyzijaus biografinių duomenų, katekizmo svarstytojų (iš viso net 62-jų!) sąrašas. Tame sąrašė figūruoja ir tokių labiau žinomų Rytų Prūsijos lietuvių kultūros veikėjų, kaip Pilypas Ruigys, Jonas Berentas, Gabrielis Engelis, pavardės.

Antrame įvado skyrelyje rašoma apie rankraščio apimtį, jo pagrindines dalis, paginaciją, formatą ir kt. bibliografinius dalykus. Čia sakoma, kad rankraščio būklė esanti gera, kad jis „gana lengvai įskaitomas, nors daug kas taisyta, pasitaiko ir žodžių trumpinimo pėdsakų, retkarčiais ir rašalo dėmių“ (p. 12). Tokį tvirtinimą remia ir to rankraščio fotokopija, kuri, išskyrus retus atvejus, yra ryški, nekelianti skaitytojui didesnių sunkumų. Pažymėtinas dar ir lietuviško teksto rašysenos aiškumas, kurio vietomis stinga vokiškajam.

Trečiasis įvado skyrelis skirtas katekizmo rankraščio rašybos ir kirčiavimo analizei. Be to, jame rašoma ir apie korektorių taisymus, kurie suskirstyti į 4 tipus: papildymai, pašalinimai, įterpimai ir pakeitimai.

Rašybos analizė pradedama grafemų ir alografų sąrašu, kuriame nurodyta jų fonetinė reikšmė ir pateikta iliustracinių pavyzdžių. Dėl fonetinės reikšmės pažymėta, kad tiksliai ją nustatyti esą labai sunku, nes rankraštį smarkiai taisę korektoriai (p. 13). Ir iš tikrųjų kai kurios P. U. Dinio nurodytos reikšmės (pvz. „nosinių“ alografų) gali kelti nemaža abejonių. Po to sąrašo aptariama viena kita katekizmo rašybos ypatybė (raidžių *x* ir *f* neavartojimas, afrikatų [č], [dž] žymėjimo įvairavimas, apostrofo, spiritus asper ir kt. diakritinių ženklų reikšmės, bet nei jo grafika, nei ortografija ano meto rašybos fone sistemiskiau nenagrinėjama.

Kirčiavimo charakteristika pradedama kiek perdėtu tvirtinimu, kad Lyzijaus rankraštis dėl kirčio vietos žymėjimo prilygstaš Daukšos Postilei ir Donelaičio „Metams“. Tačiau šio rankraščio kirčiavimo su tų mūsų senosios literatūros klasikų kirčiavimu nėra iš tolo negalima lyginti. Viena, jame sukirčiuota tik koks penktadalys-šeštadalys žodžių formų (pvz. pirmuose trijuose puslapiuose iš 168 tesukirčiuotos tik 28 formos), o tų klasikų raštuose – didžioji dauguma. Antra, dėl nereguliaraus kirčiavimo Lyzijaus rankraštyje ryškiau neatsispindi nei XVIII a. pradžios Rytų Prūsijos lietuvių rašomosios, nei šnekamosios kalbos akcentologinė sistema, kuri gražiai atsiskleidžia Donelaičio kūriniuose.

Toliau tęsiant kirčiavimo charakteristiką aprašomos kirčio ženklų (akūto, gravio ir stogelio formos cirkumflekso) vartojimo padėty, nurodomas apytikris tų ženklų vartojimo atvejų skaičius, aptariami kai kurie ypatingesni kirčiavimo atvejai. Tačiau kai kurių dalykų interpretacija čia taip pat kelia

¹ Zeitschrift für Slawistik, 1960, Bd. 5, 331.

abejonių. Antai autoriaus tvirtinama, kad „gravio ženklų žymimos vien tiktai vardažodžių vienaskaitos įnagininkų formos“ (p. 16), nors tuoj pat pastebima, kad „Vieną kartą graviu pažymėta daugiskaitos galininko forma *jūs* 51₁“ (t. p.). Taigi jau šiuose formulavimuose slypi tam tikras prieštaravimas. Be to, iš fotokopijos matyti, kad gravis pavartotas daugiskaitos galininko galūnėje anaiptol ne vieną kartą ir ne tik šioje galūnėje: jis randamas a. pl. f. *Akšs* 44₁₅, *Ausis* t. p., a. pl. m. *wissūs* 120₁, n. sg. f. *Dalīs* 32₄, 44₆, 54₁, 66₁, 72₁. Kaip ryškėja iš vėlesnio autoriaus aiškinimo, pastarieji pavyzdžiai nepriskirti prie gravio ženklą turinčių lyčių dėl to, kad juose šis ženklas laikomas apostrofu, esančiu ant *s* raidės. Iš tikrųjų taip nėra: katekizme apostrofas savo forma aiškiai skiriasi nuo gravio, be to, ne visais atvejais gravis randamas ant *toss* (lytyje n. sg. *Dalīs* 32₄ jis parašytas *i* viršuje, o kitose atsiradęs ant *s* veikiausiai dėl rašymo skubotumo). Suprantama, kad pridėjus nepriekirtuosius pavyzdžius bendras gravio ženklų pažymėtų lyčių skaičius taip pat būtų didesnis negu autoriaus nurodytas („apie 50 kartų“).

Abejonių kelia ir taško kaip kirčio ženklų interpretacija, ypač tais atvejais, kai jis rašomas viršuje. Autoriaus manymu, taškas katekizme esąs „vienas iš kirčio ženklų“ (p. 18). Tačiau šitokia nuomonė nepailiustruojama pavyzdžiais, todėl ir lieka neaišku, kada tas taškas atlieka kirčio ženklų funkciją. Neaiškumas padidėja dar ir dėl to, kad autoriaus neužsimenama apie kitą svarbią, jau D. Kleino gramatikose jam suteiktą funkciją – žymėti siaurąjį [ė]. Tokiose katekizmo lytyse, kaip n. sg. m. *pérweizdėtas* 30₉, praes. 1 sg. *ėsmi* 42₉, g. pl. *Tėwū* 42₁₁, in. pl. f. *Priewolėms* 46₅, i. sg. m. *Czėsū* 88₁₂, n. sg. f. *Sąžinė* 108₁ ir pan., taškas tikrai ir teturėjo tokią funkciją. Be to, katekizme pasitaiko atvejų, kai taškas (taip pat D. Kleino gramatikų pavyzdžiu) vartojamas ir *a-* bei *ė-*kamienių vardažodžių vnsk. įnagininke šiam linksniui skirti nuo vnsk. vardininko: *klastā* 38₈, *Rankā* 102₁₅, su *didesnė Nobažnyssstė* 106₂₁, *gerā sąžinė* 108₁... Tokią pat skiriamąją funkciją taškas (kaip ir D. Kleino gramatikose) turi dar *o-*kamienių daiktavardžių vnsk. inesyve: *Nussitikėjimė* 126₉, *Pamokinimė* 100₆, *Patogummė* 98₂, *Prakaitė* 112₁₇, *Wardė* 126₁₃ ir kt. D. Kleinas čia tašku norėjo skirti vnsk. inesyvą nuo vnsk. vokatyvo².

² Žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, V. 1957, p. 133.

Taigi taškas Lyzijaus katekizme yra polifunkcinis ir nustatyti, kuriais atvejais jis žymi tikrai kirčio vietą, nelengva. Be to, drauge su P. U. Diniu pripažįstant, kad Lyzijaus katekizmo rašybai ir kirčiavimui turėjo didelės įtakos D. Kleino gramatikos, galima net suabejoti, ar šiame katekizme taškas apskritai kur nors žymi kirčio vietą ir ar jis atlieka tokias pat funkcijas kaip akūtas, gravis ir cirkumfleksas (juoba kad D. Kleinas tašku kirčio vietos nežymėjo).

Po įvado einanti svarbiausioji leidinio dalis vad. Lyzijaus katekizmo lietuviško teksto fotokopija, yra gana ryški, todėl jai nieko negalima prikišti. Tačiau iššifruotoje dalyje galima pasigesti vokiškojo teksto, ypač Lyzijaus kreipimosi į dvasininkus, kurio rankraštis, matyt, yra labai išblukęs ir todėl fotokopija beveik neįskaitoma. Tokios fotokopijos nevertėjo nė dėti į leidinį: tiksliau būtų buvę tą kreipimąsi perspausdinti iš K. Jakobio (Jacoby) straipsnio³. O perspausdinti jį, kaip ir „Bericht an dem König“, derėjo, nes tuose kreipimuose pateikta įdomių žinių apie pačią katekizmo atsiradimo istoriją, be to, išryškėja, kad Lyzijas lietuvių kalbos nemokėjęs („weil selbsten der Sprache nicht mächtig bin“) ir, būdamas Prūsijos karalystės lietuviškų sričių mokyklų ir bažnyčių inspektoriumi, tikrai organizavęs to katekizmo vertimą bei svarstymą. Pastaroji aplinkybė, be abejonės, nemaža galėjo lemti ir tam tikrus katekizmo rašybos, kirčiavimo ir apskritai kalbos nevienodumus.

Labai gerai, kad leidinio gale yra pridėtas katekizmo lietuviškų žodžių bei žodžių formų indeksas, kurį sudaro 4 dalys: 1) įvadinė, aiškinanti indekso sudarymo principus ir gramatinius sutrumpinimus (p. 205–208), 2) bendrinių žodžių indeksas (209–279), 3) tikrinių žodžių (asmenvardžių ir vietovardžių) indeksas (p. 280–281) ir 4) Biblijos knygų sutrumpinimų sąrašas (p. 282). Šitokią indeksą, kuriame atstatomos antraštinės vardažodžių vnsk. vardininko, veiksmažodžių bendraties formos, nurodomas žodžių pavartojimo dažnumas ir santrumpiškai pažymima gramatinė kategorija, skolinių kilmė, pateikiamas vokiškas atitikmuo, būtų galima vadinti ir žodynu – indeksu, nes jis savo sandara gerokai priartėja prie tikrųjų žodynų tipo.

³ Jacoby. Zur Geschichte der litauischen Übersetzung des kleinen Luthgerschen Katechismus. – MLLG 1 Bd., H. 2, Heidelberg, 1883, S. 118–129.

Sudaryti tokio tipo indeksą yra nelengvas darbas: kartais dėl žodžių formų stygiaus sunku nustatyti antraštinę formą, o dėl nepakankamo konteksto – ir gramatinę kategoriją; abejonių taip pat gali kelti žodžių reikšmė, kilmė ar originalo atitikmuo (verstinio teksto atveju, ypač jei vertimas nepažodinis).

Kaip pasakyta indekso įvadinėje dalyje, jis buvo redaguojamas kompiuteriu ir P. U. Diniui čia talkininkavo Emilio Marchesellis (Marcheselli). Bet ir kompiuteriu renkant bei redaguojant paprastai sunku išvengti klaidų bei netikslumų. Jų nemažai pastebėta ir recenzuojamojo katekizmo indekse, pvz.: p. 209 prie *Akis* 35₁₁ turėtų būti ne **acc. pl.**, o **nom. pl.**, p. 210 prie *neapkenčiamais* 49₂₂ – ne **part. praes. act.**, o **part. praes. pass.**, p. 229 prie *issilaikitus* 37₄ ne **part. praet. acc. pl.**, o **cond. 3**, p. 230 prie *įtinkančius* 23₁₇ ne **nom. pl.**, o **acc. pl.**, p. 214 prie *ben* 21₁ ne **adv.**, o **prt.**, p. 236 prie *musip'* ne **ill.**, o **adess.** (nėra nė tokio sutrumpinimo sąrašė), p. 247 prie *nupelnęs* 29₁₆ ne **part. praet. pass.**, o **part. praet. act.**, p. 256 prie *pridūdama* 50₁₇ ne **part. praet. act.**, o **part. cont.**, ten pat, prie *Priewolėms* 14₅ ne **dat. pl.**, o **instr. pl.**, p. 262 prie *suditu* 15₉, 56₁₆ ne **cond.**, o **sup.** (= supinum), p. 264 prie *Szirdzé* 41₁₇ ne **loc. sg.**, o **instr. sg.**, p. 266 prie *tai* 7_{10...} ne **adv.**, o **pron.**, p. 273 prie *Wargey* 47₁₄ ne **nom. pl.**, o **adv.** Ne visur gerai atstatytos ir antraštinės lytys: p. 210 *apkalsti* (= apkalti), p. 214 *bėdnas* (= biednas), p. 220 *dosnas* (= duosnas), p. 221 *draugė* (= drauge), p. 224 *girdinti* (= girdėti), p. 225 *gundymas* (= gundinimas), p. 237 *kuometu* (= kuo metu), p. 255 *pogito* (= po gi to), *potam* (= po tam), p. 239 *malonai* (= maloniai), p. 253 *penki* (= penkios), p. 261 *stabas* (= staibis), p. 267 *teikti* (= tekti), p. 272 *vaisus* (= vaisius), p. 278 *žiniauti* (= žyniauti). Yra taip pat netikslių žodžių kilmės nuorodų (prie slavizmų priskirta *bėda* 214, *prastas* 255), o antra vertus, prie kai kurių aiškių skolinių visai nėra nuorodų (nėra jų prie *amen* 209, *evangelija*, *evangelistas* 222, *katgismas* 234, *remestas* 259, *rūbas* t. p., *vertas* 273, *vertai* t. p., prie hebrajiškos kilmės tikrinių vardų).

Indekse pasitaiko ir šiaip nevienodumų: nevienodų gramatinių sutrumpinimų (pvz. prie prielinksnio *ant* 209 prirašyta **praep. cum gen.**, o prie kitų – tik **praep.**), praleistų trumpinimų (pvz. prie *kussinami* 237, *massinami* 239 tėra tik **praes.**, o prie kitų neveikiamosios rūšies dalyvių formų paprastai pa-

teikiama platesnė gramatinė charakteristika: **part. praes. pass. nom. sg. f.** prie *nekaltinama* 244, **part. praet. pass. nom. sg. m.** prie *nuskandintas* ir t.t.). Tačiau tokių nevienodumų yra palyginti nedaug ir dėl jų galėtume kaltinti ne vien leidinio parengėją bei jo talkininką, bet ir leidyklos redaktorius, neatidžiai skaičiusius tekstą.

Šioje recenzijoje iškelta aikštėn įvairių H. J. Lyzijaus katekizmo naujojo leidimo spragų bei abejotinių dalykų. Tačiau dėl jų nublanksta tikroji šio leidinio vertė ir jo parengėjo, jau gražiai pasireiškusio lituanistikoje jaunojo italų lingvisto Pietro Dinio nuopelnai. Besistažuodamas Krokovoje jis ne tik aptiko Jogailos bibliotekos rankraščių skyriuje tą mažai težinomą rankraštį, bet ir ryžosi padaryti jį prieinamą tyrinėtojams – autentiškiausiu fotokopiniu pavidalu jį išspausdinti. Todėl džiaugdamiesi nauju solidžiu kolegos darbu, nuoširdžiai linkime jam toliau sėkmingai plėtoti V. Pizanio ir kt. žymių italų lingvistų lituanistines tradicijas.

Jonas Palionis

Baldur Panzer, *Der Kleine Catechismus D. m. Lutheri. Mázas Katgismas D. Mertino Luttaus*, Besorgt von D. Henrich Lysius, Tillsitt 1719, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1993, 156 p.

Senųjų raštų reproduktivinio praktikoje retai kada atsitinka, kai tuo pat metu išleidžiami du to paties teksto perspaudai. Vienas toks atsitikimas su nelabai reikšmingu lietuvių rašto paminklu – vad. Henriko Lyzijaus (Lysius) 1719 m. katekizmo rankraščiu įvyko visai neseniai – 1993 m. Šiais metais pasirodė to rankraščio perspaudas ir Lietuvoje (čia jį parengė jaunas italų lituanistas Pietro U. Dinis ir išleido Mokslo ir enciklopedijų leidykla), ir Vokietijoje (čia jį parengė Heidelbergo universiteto profesorius Balduras Panzeris, o išleido Frankfurte prie Maino Pėterio Lango leidykla). Kadangi šiedu perspaudai vienas nuo antro gerokai skiriasi, vienas antrą savaip papildo, tad dėl to galima tik pasidžiaugti, juoba kad rankraščio originalas saugomas Krokuvos Jogailos bibliotekos rankraščių skyriuje ir lengvai neprieinamas, ypač mūsų Respublikos tyrinėtojams.